

Liturgiske knæbøjninger

Af sognepræst Georg Klinting, Krogsbølle

Præsteforeningens Blad 2002/side 87

I den senere tid er et spørgsmål begyndt at melde sig for mig, når jeg knæler under indgangsbønnen: Hvad er i grunden den teologiske pointe i, at præsten – men ingen af de øvrige tilstedeværende – skal bøje knæ under indgangsbønnen?

Et spørgsmål mere er begyndt at trænge sig på, og det knytter sig til altergangen: Hvad er i grunden den højere visdom i, at brødet og vinen skal indtages i den akavede knælestilling?

Spørgsmålene er sådan set ret enfoldige, og jeg forestiller mig, at de også melder sig hos en og anden kirkegænger, som stadig er i stand til at se med friske øjne på det, der foregår under gudstjenesten.

For en kvantitativ betragtning må knæbøjninger siges at spille en begrænset rolle i folkekirkens gudstjenesteliturgi. Blot tre steder foreskriver folkekirkens autoriserede højmesseordning, at der skal knæles: 1) præsten knæler ved alteret under indgangsbønnen, 2) altergæsterne knæler ved alterbordet, mens præsten uddeler brødet og rækker vinen, og 3) præsten knæler ved alteret under udgangsbønnen.

Spontane, uautoriserede knæbøjninger – for så vidt nogen overhovedet måtte føle trang til at foretage sådanne – er stort set udelukket for menighedens vedkommende, idet kirkernes stolestader er indrettet uden bedeskamler eller knæfald. Kirkearkitekturen signalerer, at man ikke bruger at knæle i det danske folkekirke.

Men enkelte steder i gudstjenesteliturgien knæles der altså, og derfor var det måske umagen værd at se på, om disse knæbøjninger er sagligt motiveret i de liturgiske sammenhænge, hvori de indgår, eller om de må anses for et anakronistisk levn af noget, der engang gav mening, men ikke længer gør det.

Ikke entydig bibelsk begrundelse

Liturgiske knæbøjninger har ikke entydig bibelsk begrundelse. En undersøgelse af NT med henblik på forekomsten af vendinger som »falde på knæ«, »falde ned«, »bøje knæ« og lignende viser en række forekomster, som kan inddeles i to grupper. Den ene gruppe omfatter eksempler på entydigt religiøs tilbedelse: Jesus i Getsemane Have (Luk. 22,41), Stefanus, da han blev stenet (Acta 7,50), Peter ved Tabithas bære (Acta 9,40) og Paulus, der knælede på stranden ved Milet (Acta 20,36). Endvidere de vise mænd, som faldt ned og tilbad barnet (Matt. 2,11) og – omend ufrivilligt – de urene ånder (Mark. 3,11).

Den anden gruppe omfatter henvendelser, som ikke har karakter af entydigt religiøs tilbedelse: Faderen til en månesyg dreng (Matt. 17,14), den spedalske (Mark. 1,40), Jairus (Mark. 5,22 / Luk. 8,41), den blodsottige kvinde (Mark. 5,33 / Luk. 8,47) og den rige unge mand (Mark. 10,17).

Men hvad med Paulusbrevene? Paulus taler to steder i Romerbrevet (11,4 og 14,11) om at bøje knæ, begge gange med henvisning til GT. I Efeserbrevet (3,1 og 3,14) taler Paulus om, at han selv bøjer knæ for Gud. Om udtrykket skal forstås bogstaveligt eller metaforisk er uvist. Hvad der ligger Paulus på sinde er at fortælle læserne om, hvad han beder om, ikke hvordan han beder.

Så er der filipperbrevshymnen, hvor det hedder: »for at i Jesu navn hvert knæ skal bøje sig i himlen og på jorden og under jorden« (Fil. 2,10). Udtrykket »hvert knæ skal bøje sig« er ikke nogen konkret liturgisk anvisning og kan meget vel forstås som et metaforisk udtryk for, at alle skal anerkende Jesus som Herre.

En forsigtig konklusion må være, at det har været almindeligt i antikken at knæle i forbindelse med bøn til Gud, men at man også har knælet i andre, ikke strengt religiøse sammenhænge. Knælen kan altså næppe betragtes som et specifikt kendetegn på ret kristen bøn.

Kirken som Kristi audienssal

De gamle landsbykirker har den gamle romerske basilika som arkitektonisk forbillede. Hvor kejseren havde sin tronstol i basilikaen, har i kirken på det tilsvarende sted alteret sin plads. Og nu er det ikke længer den romerske kejser, der modtager i audiens, men den himmelske konge, Jesus Kristus.

For en evangelisk-luthersk bevidsthed har Kristus imidlertid ikke fast bopæl i kirkerummet. Kristi tilstedeværelse i kirkerummet forudsætter en menighed at være til stede i. Med B.S. Ingemanns geniale formulering: »Samles i hans navn vi her/er han midt blandt os til til stede«. Omvendt betyder det, at når menigheden forlader kirkerummet, da er det slut med Kristi nærvær i kirkerummet. Rummet er ikke permanent helligt.

For en romersk-katolsk bevidsthed derimod har Kristus fast bopæl i kirkerummet. Han er legemligt til stede i den indviede hostie, som er levnet fra sidste messe og opbevares i kirken til næste messe. Den røde lampe indikerer så at sige, at Kristus er hjemme og tager imod. Rummet er permanent helligt. Den enkelte andagtssøgende, som besøger kirkerummet, træder ind i rummet med bevidstheden om at få umiddelbart foretræde for Kristus. Bevidstheden om Kristi nærvær holdes for den rettroende katolik ved lige af den skik, at man ved sin entré i kirkerummet ærbødigt gør knæbøjning i retning mod den indviede hostie.

I folkekirken kan vi ikke følge katolikkerne i deres nadversyn, der bygger på den såkaldte transsubstantiationslære. Vi kan derfor heller ikke følge dem i synet på kirkerummets hellighed. For os at se er det ikke den sidst afholdte messe, som gør rummet helligt, men den aktuelle gudstjeneste, der afholdes her og nu. Tilspidset sagt er det indgangsbønnen, som gør kirkerummet helligt. Indgangsbønnen konstituerer menighedens samvær som gudstjeneste. Indgangsbønnen tjener så at sige til at nedbede den treenige Guds nærvær.

Indgangsbøn med stedfortrædende knælen

Som bekendt læses indgangsbønnen af en person på menighedens vegne, normalt af kirkesangeren eller kordegnen. Meningen er, at hver enkelt skal høre ordene og gøre indgangsbønnens ord til sine egne ord. I princippet kunne menigheden godt sige med på ordene eller i det mindste sige »amen« til bønnen. Det afgørende i indgangsbønnen er imidlertid ikke at sige ordene, men at høre dem. Og høre ordene kan alle – inklusive præsten, der knæler på sit lille separate knæfald oppe ved alteret.

Hvorfor knæler præsten? – Ja, måske er præstens knælen i slægt med katolikkernes bøjen knæ for Kristus ved betrædelse af det hellige rum. Men ifølge folkekirkenes gudstjenesteordning er det alene præsten, som knæler under indgangsbønnen. Det må betyde, at præsten knæler på menighedens vegne.

Stedfortrædende knælen er imidlertid en højst problematisk sag for en evangelisk-luthersk betragtning. Det er problematisk, at præsten med sin liturgiske knæbøjning skyder sin fromhed – eller sit embede, om man vil – ind imellem menigheden og Gud. Og det er problematisk, at præsten med sin liturgiske knæbøjning så at sige sætter trumf på indgangsbønnens ord, som om ordene ikke er stærke nok og kan tale for sig selv.

En tilsvarende problemstilling gælder udgangsbønnen, men her er en liturgisk selvtægt efterhånden blevet udbredt. Den består i, at præsten sætter sig ned blandt menigheden under sidste salme og derved opnår at høre udgangsbønnen som menigt medlem af menigheden og ikke som medlem af den gejstlige stand med særlige knæleforpligtelser over for Gud og mennesker.

Jeg må tilstå, at jeg oplever det som befriende at sidde på en almindelig kirkebænk under udgangsbønnen. Jeg er begyndt at overveje, om man ikke også på tilsvarende vis burde begynde gudstjenesten med at sidde blandt menigheden og høre indgangsbønnen sammen med den. En sådan indledende solidaritet med menigheden gør vel, at man siden kan indtage sin sædvanlig plads foran alteret med noget større frimodighed.

Altergang med knæfald

Ordet »altergang« fortæller, at det er oppe ved alteret, det foregår. I gamle dage var altergangsliturgien gerne forbundet med forudgående absolution. Nadvergæsterne kom op til alteret under salmen efter prædikenen. Knælende og under håndspålæggelse fik hver enkelt tilsagt sine synders nådige forladelse i den treenige Guds navn, hvorefter præsten gik direkte over til den hellige nadver. Nadveren blev på den måde en stadfæstelse af den syndsforladelse, der var forkyndt umiddelbart forinden. Eller sagt på en anden måde: Absolutionen var det primære og nadveren det sekundære.

Med den nadverforståelse var der logik i, at nadvergæsterne knælede ved alteret. Når ritualet gik ud på at bede om forladelse for de synder, man var tynget af, så måtte det være passende at indtage en bodfærdig kropsholdning. – Man kan så finde det en kende teatralisk at falde på knæ og billedlig talt bede Gud om godt vejr, men knæbøjningerne havde altså deres logiske begrundelse.

Idag er nadveren løsrevet fra absolutionen. Nadveren opfattes ikke længer som et ritual til uddeling af syndsforladelse, men som et ritual, der tilsiger fællesskab med den korsfæstede og opstandne Kristus. Kristus har nemlig én gang for alle båret al verdens synder, og nadveren vil ikke føje noget nyt til Kristi fuldbragte værk, men henvise til det.

Med dette nadversyn er der ingen logisk begrundelse for, at menigheden knæler under nadveren. Og knæleriet bidrager formentlig til at afholde en del folk fra at deltage i nadveren, fordi man finder det frastødende at deltage i et måltid i knælestilling – også selv om der ikke er tale om et regulært måltid, men et stiliseret måltid.

Jeg efterlyser teologiske overvejelser over vores måltidsbegreb i forbindelse med nadveren. Jeg tror, en af vejene frem kunne være at anskue nadveren i billedet af en reception. Mindre receptioner deltager man ofte stående i, så ud fra den synsvinkel kunne man foreslå stående nadver. I andre kirker er stående nadver ikke noget ukendt fænomen. Hvorfor skulle stående nadver være en umulighed i folkekirken?